

ZDZISŁAW KUPISIŃSKI SVD

METODY BADAWCZE STOSOWANE W PRACACH DYPLOMOWYCH Z ETNOLOGII RELIGII

Metody naukowe służą do zdobywania wiedzy w jakiejś dziedzinie. Metoda naukowa jest istotnym instrumentem w zbieraniu materiału na określony temat przy jednoczesnym uwzględnieniu stanu badań w danej dziedzinie naukowej. Synteza ta pozwala na wyciąganie wniosków, dokonywanie podsumowań, dochodzenie do poznania naukowego drogą racjonalną. Metoda naukowa stanowi określony schemat, który stosuje się w procesie tworzenia rzetelnej wiedzy naukowej. Jest ona zbiorem zasad, na podstawie których przyjmuje się lub odrzuca analizowane teorie lub opisy zjawisk. Metoda wpisuje się w tzw. kryteria naukowości uprawianej dziedziny nauki. Do tych kryteriów zalicza się: metodę, przedmiot i celowość (cel nauki). Od zastosowania odpowiedniej metody zależec będzie zasadność i trafność wniosków powstałych jako wynik naukowych badań. Analiza określonych teorii czy opisów, rozpatrywana przez pryzmat miar i zasad naukowych, posiada decydujące znaczenie w przypisywaniu im miana rzetelnej wiedzy. Dlatego poznanie naukowe różni się od potocznego, z którym spotykamy się na co dzień, swoją poprawnością i oczywistością wynikającą z systematycznego uporządkowania procesów myślowych¹.

W zależności od pola badawczego korzysta się z różnego rodzaju metod naukowych okazujących się jako niezbędne do osiągnięcia zakładanego celu.

Dr hab. ZDZISŁAW KUPISIŃSKI SVD – adiunkt Katedry Historii i Etnologii Religii w Instytucie Teologii Fundamentalnej KUL; adres do korespondencji: ul Jagiellońska 45, 20-950 Lublin 11, skr. poczt. 1110.

¹ Zob. A. B. S t ę p i e ń. *Wstęp do filozofii*. Lublin 2001 s. 11 i 18; S. K a m i ń s k i. *Nauka i metoda*. Lublin 1992 s. 20-23.

Poznanie rzeczywistości zarówno naukowe, jak i potoczne opiera się na założeniu, iż istnieją trzy drogi poznania, tj. zmysłowe, rozumowe i poznanie przez przyjęcie gotowych informacji (poprzez kulturę, wychowanie czy prawdy wiary w religii). Każda dziedzina naukowa ma własny zespół wypracowanych metod badawczych, wynikających z różnorodności problemów oczekujących do rozwiązania, do których zmierza różnymi drogami. Inne są metody badawcze nauk formalnych (dedukcyjnych), a inne nauk realnych (indukcyjnych)².

Niniejszy artykuł przybliży pojęcie metody naukowej, czym ona jest w sensie ogólnym, następnie zostaną przedstawione te metody naukowe, z których najczęściej korzysta się przy pisaniu prac magisterskich i doktorskich z etnologii religii podejmujących zagadnienia związane z religijnością ludową. W pracach dyplomowych korzysta się m.in. z takich metod badawczych, jak: metoda etnograficznych badań terenowych, metoda analizy i krytyki piśmiennictwa, porównawcza, fenomenologiczna i metoda teologiczna. Więcej uwagi poświęci się na omówienie metody etnograficznej z tego względu, że etnologia nie wchodzi w zakres przedmiotów wykładowych na studiach teologicznych.

I. POJĘCIE METODY NAUKOWEJ

Metoda stanowi podstawową cechę poznania naukowego i decyduje o jego rzetelności i naukowości. Termin „metoda” wywodzi się od greckiego słowa *methodos*, oznaczającego właściwą drogę prowadzącą do zamierzonego celu (*metá* = według, po; *hodós* = ścieżka, droga, marsz, podróż). Zatem metoda to świadomy i konsekwentny sposób postępowania, czyli układ dyrektyw, które wskazują kolejne czynności prowadzące do osiągnięcia wyznaczonego celu. Jest to określony sposób badania rzeczy i zjawisk, przy jednoczesnym zastosowaniu odpowiedniego zespołu czynności i środków, reguł, założeń ogólnych czy wytycznych, stosowanych w procesie poznawania i wyjaśniania jakiejś dziedziny rzeczywistości z punktu widzenia naukowego. Sposób pojmuje się jako świadomy dobór czynności i ich układ, dający się wielokrotnie stosować w podobnych sytuacjach, prowadzący do takich samych rezultatów. Według Józefa Herbuta „metoda jest to sposób osiągnięcia wybranego celu

² Por. T. P a w l u k. *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*. T. 1: *Zagadnienia wstępne i normy ogólne*. Olsztyn 1985 s. 38; J. P i e t e r. *Zarys metodologii pracy naukowej*. Warszawa 1975 s. 69-73; t e n ż e. *Ogólna metodologia pracy naukowej*. Wrocław 1967 s. 98-100.

cechujący się, na dłuższą metę, stopniem niezawodności nie mniejszym niż stopień jego zawodności”³.

Różne dziedziny naukowe mają też specyficzne metody, które stawiają sobie za główny cel trafne uwypuklenie uzyskanego materiału podjętych badań. Zatem do zakresu metody należy świadomy i wzorcowy układ systematycznie powtarzających się czynności badawczych. W metodzie kryje się nie tylko element normatywny, który narzuca pewien sposób działania i kryteria jego wartościowania, ale także miejsce na pomysł konstrukcji twórczego działania. Metoda naukowa stanowi opracowany naukowo sposób poznawania zjawisk, który różni się od potocznego, a opiera się na zespole wytycznych kierujących poznaniem podmiotów i porządkowaniem niesprzecznych twierdzeń. Sposób to pewna forma działania, zespół przepisów postępowania mogących być jego dyrektywami. Zastosowanie właściwego postępowania oraz dobór jednolitej grupy reguł zwiększa jego skuteczność i ekonomiczność. Dobór metod naukowych wpływa bezpośrednio na poziom i granice poznania badanych zjawisk⁴.

Z metodami jest tak, że jedne są niejako właściwe danej dziedzinie bądź bardziej przydatne, dlatego usiłuje się je rozwijać i doskonalić, inne natomiast spełniają rolę pomocniczą. Różnorodność metod naukowych, np. w religioznawstwie czy teologii, wynika zarówno z bogatej problematyki pluralizmu religijnego, jak też z powiązania tych dziedzin z wieloma dyscyplinami pokrewnymi. Postawienie problemu implikuje jego rozwiązanie, a to z kolei pociąga za sobą potrzebę posłużenia się określonymi metodami roboczymi, takimi chociażby jak: obserwacyjna, eksperymentalna, statystyczna, krytyki źródeł, analizy logicznej i porównawcza⁵.

³ Według Józefa Herbuta „Metoda jest to sposób osiągania wybranego celu cechujący się, na dłuższą metę, stopniem niezawodności nie mniejszym niż stopień jego zawodności” (*Elementy metodologii filozofii*. Lublin 2004 s. 11). Zob. też: P i e t e r. *Zarys metodologii pracy naukowej* s. 71-74; t e n ż e. *Z zagadnień pracy naukowej* s. 30-33; Z. H a j d u k. *Ogólna metodologia nauk*. Lublin 2001 s. 104-107.

⁴ G. L. S e i d l e r, H. G r o s z y k, A. P i e n i a ż e k. *Wprowadzenie do nauki o państwie i prawie*. Lublin 2003 s. 19; P a w l u k. *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II* s. 36 n.; H a j d u k. *Ogólna metodologia nauk* s. 104-107; J. M a j k a. *Metodologia nauk teologicznych*. Wrocław 1995 s. 63-71.

⁵ Zob. M a j k a. *Metodologia nauk teologicznych* s. 40-44; H. S e w e r y n i a k. *Metodyka pisania prac magisterskich i dyplomowych z teologii*. Płock 1998 s. 54-56; J. M y ś k ó w. *Elementy metodyki pracy naukowej*. „*Studia Theologica Varsaviensia*” 21:1983 nr 1 s. 231-232.

Przez metodę rozumiemy ogólniejszą zasadę bądź regułę dotarcia do rzeczywistości, lub analizę uzyskanych materiałów badawczych, wynikającą z samej koncepcji rzeczywistości lub struktury umysłu ludzkiego, a najczęściej z obu tych przesłanek. Na określoną metodę składa się zespół takich zasad lub reguł logicznie i funkcjonalnie spójny i dzięki temu sprowadzalny do jakiejś reguły podstawowej, choć nie zawsze dający się z niej wydedukować we wszystkich swoich szczegółach. Od metody naukowej należy odróżnić techniki badawcze, które jawią się jako system urządzeń i zabiegów stosowanych w badaniach naukowych. Różnią się one od metody nie tylko tym, że są to konkretne dyrektywy posługiwania się tymi środkami, ale także tym, że wiele z nich może znaleźć zastosowanie do różnych metod, różnych przedmiotów i dziedzin badań, jak np. urządzenia pomiarowe, kwestionariusze itp. Z kolei przez procedury badawcze rozumiemy z jednej strony sposób posługiwania się technikami badawczymi, z drugiej natomiast plan prowadzenia badań, kolejność poszczególnych czynności badawczych i ich wzajemne powiązania⁶.

Pojęcie metody implikuje świadome kroczenie najkrótszą drogą do zamierzonego celu. O metodzie naukowej mówimy wtedy, kiedy poszukujemy dróg dotarcia do prawdy czy też przybliżania człowiekowi tego, co zostało poznane.

II. METODA ETNOGRAFICZNA

„Etnografia nie jest ani subiektywna, ani obiektywna. Jest interpretująca, pośrednicząc między dwoma światami poprzez świat trzeci”⁷. Czym jest etnografia? Dyscypliną naukową zajmującą się opisem i analizą kultur ludzkich w konkretnych, historycznych uwarunkowaniach z uwzględnieniem ich ludowego charakteru. Z opisem i analizą konkretnych zjawisk połączone są uogólnienia teoretyczne, dlatego termin „etnografia” może być używany zamiennie, a nawet zamiast terminu „etnologia”⁸.

Etnografia jest metodologią służącą temu, by zobaczyć to, co na co dzień niewidoczne, choć bliskie człowiekowi. Etnograf nie korzysta z żadnych zewnętrznych narzędzi, ale posługuje się własną osobą. Jako dyscyplina nau-

⁶ M a j k a. *Metodologia nauk teologicznych* s. 40-42; P i e t e r. *Zarys metodologii pracy naukowej* s. 69-73.

⁷ M. A g a r. *Speaking of ethnography*. Sage, Newbury Park–London–New Delhi 1986 s. 19.

⁸ Zob. J. B u r s z t a. *Etnografia*. W: Z. Staszczak (red.). *Słownik etnologiczny, terminy ogólne*. Warszawa–Poznań 1987 s. 89.

kowa jest zdyscyplinowanym sposobem postępowania, umożliwiającym rozumienie i problematyzujące patrzenie na tę rzeczywistość życia codziennego, która przyjmowana jest jako oczywista. Bywa traktowana jako metoda badawcza, może być także widziana jako tradycja metodologiczna. Etnografia stanowi rodzaj podejścia do badań terenowych typu indukcyjnego, polegającego na zbieraniu materiałów empirycznych i budowaniu z nich modeli czy teorii. Występuje w wielu dyscyplinach nauki, choć wywodzi się z antropologii kulturowej i tam została rozwinięta jako tradycja badawcza⁹.

Dobór podstawowych metod badawczych stosowanych w etnografii jest kwestią decyzji podejmowanych przez badacza, po wstępnej orientacji w terenie. W wyniku napotkanych ciekawych zjawisk dobiera się metody i techniki. Wybór jest pochodną problemu badawczego, uzależniony od tego, co chce się zbadać. Następnie należy podjąć decyzję, jak najlepiej tego dokonać. Badania etnograficzne są długotrwałe, ich okres uzależniony jest od obszaru badawczego oraz podjętego tematu. Uznaje się je za zakończone, gdy materiał zaczyna się powtarzać, a badacz czuje się, „jak u siebie w domu”. Badacz powinien wyczuć ten moment, a studenci powinni pozostawać w stałym kontakcie z promotorem¹⁰.

W badaniach etnograficznych powinno się stosować więcej niż jedną metodę. Należy pokazać, dlaczego takie a nie inne wnioski wyciągnięto z zebranego materiału faktograficznego. Ten proces urzetelniania badań nazywa się triangulacją. Korzyści płynące z zastosowania triangulacji polegają na możliwości weryfikacji diagnozy zjawisk, składających się na badaną rzeczywistość, stawianej dzięki użyciu jednego środka badawczego za pomocą innego środka, tym samym pozwalając na wzmocnienie i uwiarygodnienie konkluzji¹¹.

1. Wywiad etnograficzny

W badaniach etnograficznych wypowiedzi stanowią znaczną część materiałów źródłowych, na których opiera się opis i uogólnienia. Materiał można zbierać w różny sposób. Zdobywa się go w trakcie rozmowy, wywiadu zorga-

⁹ M. K o s t e r a. *Antropologia organizacji. Metodologia badań terenowych*. Warszawa 2003 s. 39, 41; P i e t e r. *Zarys metodologii pracy naukowej* s. 74-81.

¹⁰ K o s t e r a. *Antropologia organizacji. Metodologia badań terenowych* s. 97.

¹¹ „W etnografii triangulacja odnosi się do zastosowania więcej niż jednej metody badawczej, tak by zgromadzony materiał terenowy jak najpełniej odzwierciedlał rozmaite aspekty badanej rzeczywistości”. J. C z a r z a s t y. *Trangulacja – refleksje z badań*. W: M. K o s t e r a. *Antropologia organizacji. Metodologia badań terenowych*. Warszawa 2003 s. 98 n.

nizowanego w formie bardziej sformalizowanej oraz za pomocą kwestionariusza ankietowego. Z punktu widzenia techniki wywiad można podzielić na ukryty, jawny nieformalny i jawny protokolowany. Wywiad ukryty to każda pogawędka z osobami pochodzącymi z danego środowiska lub z nim związanymi. Taką rozmowę niektórzy określają mianem „rozmowy niekierowanej”. Badacz terenowy każdą nadarającą się sytuację winien wykorzystać do rozmowy i starać się umiejętnie ją pokierować na interesujące go tematy. Mankamentem takiej rozmowy jest możliwość zaistnienia sytuacji, gdy badacz zasypany jest różnymi faktami, które nierzadko trudno powiązać w logiczną całość. Metoda ta jest bardzo czasochłonna i wymaga od badacza umiejętności zachęcania informatora do swobodnej wypowiedzi¹².

Za właściwy wywiad uznaje się taką rozmowę, która ma określony cel wytyczający kierunek jej prowadzenia. Dla badacza młodego, mało doświadczonego bardziej wskazany byłby wywiad jawny, który dzieli się na wywiad jawny nieformalny oraz wywiad sformalizowany. W wywiadzie jawnym nieformalnym respondent zasadniczo wie, że zdobywamy od niego informacje i ma świadomość, jaki jest cel badania. Aby wytworzyć dobrą atmosferę prowadzący wywiad nie notuje w sposób oficjalny odpowiedzi indagowanego, aby nie nadawać charakteru protokolowania. Badacz zawiera swojej pamięci, a dopiero po zakończeniu odtwarza przeprowadzony wywiad i sporządza notatki. Istnieje przy tym niebezpieczeństwo, iż informacje mogą ulec pewnym zniekształceniom. W miarę zdobywania doświadczenia badawczego i „oswajania się” indagowanego można zdobyć jego zaufanie i jawnie notować jego wypowiedzi. W wywiadzie jawnym nieformalnym zalecana jest dyskusja grupowa prowadzona w grupie przygodnej – „sztucznej” lub grupie prawdziwej, jak np. grupa rodzinna, zawodowa, kiedy to zebranych prosi się, by mówili o sobie. W wywiadzie jawnym sformalizowanym w obecności informatorów zapisujemy szczegółowo odpowiedzi na zespół pytań zadawanych z przygotowanego wcześniej kwestionariusza, który w miarę zdobywania i poszerzania materiału faktograficznego modyfikujemy stosownie do poznawanego materiału badawczego¹³.

¹² Zob. B. K o p c z y ń s k a - J a w o r s k a. *Metodyka etnograficznych badań terenowych*. Warszawa 1971 s. 59 n.; Ch. F r a n k f o r t - N a c h m i a s, D. N a c h m i a s. *Metody badawcze w naukach społecznych*. Tł. E. Hornowska. Poznań 2001 s. 249-255.

¹³ K o p c z y ń s k a - J a w o r s k a. *Metodyka etnograficznych badań* s. 61 n.; M. H a m m e r s l e y, P. A t k i n s o n. *Metody badań terenowych*. Tł. S. Dymczyk. Poznań 2000 s. 133-140.

Ze względu na treść wywiady dzielimy na dokumentacyjne i opiniodawcze. W wywiadach dokumentacyjnych indagowany występuje w roli źródła informacji o zjawiskach, których był uczestnikiem lub o których posiada potrzebne wiadomości. W wywiadach opiniotwórczych wypowiedź informatora jest źródłem informacji, jak respondent postrzega i ocenia pewne zjawiska otaczającego go świata. Pytania dotyczą intencji i opinii indagowanego, co daje nam pośrednie informacje o sytuacji społecznej, które je warunkują. Zebrany materiał należy poddać wewnętrznej weryfikacji. Czasami zdarzają się pewne rozbieżności w odpowiedziach, mają one miejsce na skutek przemieszczania się poszczególnych osób z różnych regionów Polski, co niejednokrotnie powoduje przenikanie się rodzimych elementów kulturowych z napływowymi. Porównanie jednej relacji z inną jest bardzo istotnym narzędziem weryfikacji informacji. Respondenci często udzielają sprzecznych informacji „w dobrej wierze”. Świadczenie jest tym pewniejsze, im informacje są liczniejsze i pełniejsze. Krytyka zewnętrzna pozwala dokonać analizy zapisu wywiadu na podstawie zestawienia go z danymi z innych podobnych lub odrębnych źródeł (dokumenty historyczne czy literatura przedmiotu). W czasie badań etnograficznych badaczowi trudniej jest zweryfikować wiadomość uzyskaną od jednego informatora, tym bardziej, jeśli jest on osobą w podeszłym wieku a jednocześnie jedyną kompetentną w danej dziedzinie, np. pamięta o dawnym zanikłym zwyczaju. W takim przypadku zalecane jest długie i wyczerpujące indagowanie respondenta oraz przeprowadzenie z nim wywiadu kilkakrotnie w różnych odstępach czasu celem sprawdzenia czy relacja jego będzie taka sama¹⁴.

Zaletą wywiadu jest to, że można stwarzać warunki, w których występuje zachowanie werbalne lub niewerbalne w relacjach z respondentami. Badacz kieruje rozmowę we właściwy sposób, stawia pytania, pobudza do odpowiedzi. Posługiwanie się wywiadem wymaga poznania podstawowych ograniczeń tej metody. Ograniczenia te związane są z osobą badającą bądź osobą badaną, a dodatkowo mogą również wynikać z braku znajomości organizacji i techniki wywiadu. Trudności w przeprowadzaniu wywiadów może stwarzać sama osoba badająca (cechy osobiste, łatwość lub trudność w nawiązaniu kontaktu z respondentami). W prowadzeniu badań ważne jest, aby badacz jasno i precyzyjnie stawiał pytania, znał język badanych (gwara), ich mentalność i środowisko, posiadał umiejętność cierpliwego słuchania, nienarzucania indagowa-

¹⁴ K o p c z y ń s k a - J a w o r s k a. *Metodyka etnograficznych badań* s. 62-76; H a m m e r s l e y, A t k i n s o n. *Metody badań terenowych* s. 140-143.

nym swego poglądu na badane zagadnienia. Niezwykle istotna jest także wiedza badającego o przedmiocie badań (ignorancja przesądza rezultat badań), jego doświadczenie życiowe, które umożliwia odpowiednie zachowanie w sytuacjach nieprzewidzianych w planie badań. Dobór osób badanych uzależniony jest w znacznym stopniu od przedmiotu badań. Dawne zwyczaje zarówno związane z tradycją religijną, jak i te znajdujące się na pograniczu religii i magii pozostały w pamięci starszego pokolenia, które odwołuje się często do czasów swej młodości lub przekazu rodziców. Młodsze pokolenie, z wiadomych względów, nie może nam na ten temat udzielić wielu informacji. Istnieje jednak potrzeba prowadzenia z nimi wywiadów, gdyż dają nam one obraz przemian zachodzących w zwyczajach i obrzędach ludowych¹⁵.

Dla uzyskania wyczerpujących odpowiedzi ważne jest, aby składnia i słownictwo pytań było zbliżone do języka informatora. Powiedzenia gwarowe można wprowadzać do rozmowy, ale tylko wtedy, gdy dobrze znamy ich znaczenie. Język badacza musi być jasny i prosty. Sformułowanie pytań, ich kolejność muszą odpowiadać kryteriom logiki. Pytania powinny uwzględniać stopień wiadomości badanego. Nie należy zadawać pytań zbyt trudnych, gdyż nie otrzymamy odpowiedzi, a dodatkowo możemy informatora zniechęcić do dalszej rozmowy. Również niepożądane są pytania sugerujące jakąś odpowiedź jako właściwą. Pytania winny odnosić się do jednego zagadnienia, aby informator nie „pogubił się” w odpowiedzi. Ważna jest kolejność poruszanych kwestii, należy przechodzić od stawiania pytań ogólnych do bardziej szczegółowych. Aby wywiady były szczere i wydobywały prawdziwe opinie indagowanych, trzeba stworzyć odpowiednią dla ich prowadzenia atmosferę. Dlatego ważny też jest dobór miejsca, w którym przeprowadzamy wywiad. W rozmowach na tematy religijne musi być zachowana powaga i szacunek dla *sacrum* oraz dla tych, którzy uczestniczą bądź uczestniczyli w danym obrzędzie czy zwyczaju relacjonowanym przez informatora. Badacz powinien wykazywać się poszanowaniem godności każdego człowieka, choćby był najbardziej doświadczony przez życie. Nie można okazywać innym poczucia własnej wyższości, gdyż przez taką postawę informator dystansuje się do badacza. Trzeba umieć pochylić czoła przed życiową postawą ludzi starszych i uznać ich wyższość, jeśli na to zasługują. Jeśli okaże się im prostotę

¹⁵ K o p c z y ń s k a - J a w o r s k a. *Metodyka etnograficznych badań* s. 62-72; H a m m e r s l e y, A t k i n s o n. *Metody badań terenowych* s. 146-160. Obserwacja własna.

i życzliwość, z pewnością można liczyć na wyraz szacunku i życzliwości również z ich strony¹⁶.

Informacje otrzymane w trakcie wywiadu zapisujemy na podstawie notatek robionych podczas rozmowy z respondentem lub odtwarzając je z pamięci. Opracowując wywiad należy sporządzić „metrykę”, która powinna powtarzać się na każdej kartce uporządkowanych materiałów. Metryka zawiera: nazwę miejscowości wraz z określeniem jej przynależności administracyjnej, numer domu, w którym mieszka informator, imię i nazwisko respondenta, datę i miejsce urodzenia, wykształcenie, datę prowadzenia wywiadu, nazwisko osoby sporządzającej wywiad, a także temat czy problem wywiadu.

2. *Kwestionariusz*

Wywiad prowadzi badacz za pomocą wytycznych, które skrótowo, o ile są spisane w formie pytań, nazywamy kwestionariuszem. Podstawą wszystkich kwestionariuszy są pytania. Kwestionariusz musi przekładać cele badawcze na konkretne pytania. Odpowiedzi na nie są źródłem danych, z których korzysta się przy testowaniu hipotez badawczych. Etapem poprzedzającym przystąpienie do tworzenia kwestionariusza jest konceptualizacja badań, ustalenie pojęć i problemów badawczych, podjęcie decyzji, jakie dane będą potrzebne do realizacji założonego etapu. Jeśli zdecydujemy, że badania będą oparte na informacjach pochodzących od indagowanych, to narzędziem badań stanie się wywiad i kwestionariusz. Wówczas pojęcia i problemy trzeba przełożyć na język pytań. Żeby kwestionariusz był rzeczywistą pomocą w trakcie prowadzonych badań, musi być odpowiednio skonstruowany. Pytanie musi motywować respondenta do udzielania poszukiwanych informacji. Podstawowe zagadnienia związane z tworzeniem pytań dotyczą ich treści, struktury, formatu i kolejności. Badając zwyczaje, obrzędy i wierzenia ludowe trzeba wcześniej posiadać pewną wiedzę na temat tegoż przedmiotu badawczego. Uzyskana wiedza pozwala nam przygotować odpowiedni kwestionariusz. Ogólną zasadą w przygotowaniu kwestionariusza jest to, aby przy doborze różnych kategorii informatorów mieć dla każdego z nich przygotowany odpowiedni zestaw pytań. Ułatwia to prowadzenie konwersacji, gdyż badacz nie musi dokonywać selekcji problemów w czasie wywiadu. Pytania powinny być ułożone w porządku logicznym. Po zebraniu danych od respondenta, badacz winien sam udzielić na nie odpowiedzi, niejednokrotnie wspierając się licznymi dodatko-

¹⁶ K o p c z y ń s k a - J a w o r s k a. *Metodyka etnograficznych badań* s. 62-72; K o s t e r a. *Antropologia organizacji* s. 125-129. Obserwacja własna.

wymi pytaniami. W pytaniach dotyczących faktów należy sprecyzować dodatkowo – czy indagowany zna je z własnych przeżyć czy z obserwacji, czy też z opowiadań innych. W pytaniach opiniozbiorczych trzeba zwrócić uwagę na to, czy informator podaje opinie powszechnie znane, czy swoje indywidualne. Brak tych ustaleń uniemożliwia niekiedy odróżnienie sądów i postaw jednostkowych od stereotypów¹⁷.

Z punktu widzenia wolności odpowiedzi pytania w kwestionariuszu dzielimy na: otwarte i zamknięte. Przy pytaniach otwartych, zwanych również wolnymi, informator odpowiada w sposób dla niego najodpowiedniejszy i mówi tak długo, jak chce. W ten sposób można uzyskać różnorodne informacje, których nie otrzymałoby się w pytaniach zamkniętych. Indagowany odpowiada zgodnie ze swoim poziomem wiedzy i stopniem znajomości danego zwyczaju czy obrzędu. Na pytanie może odpowiadać całkowicie swobodnie, spontanicznie, posługując się swoim własnym językiem. To, co mówi respondent, jest w całości zapisywane. Pytania otwarte pozwalają na wyjaśnienie nieporozumień i dają możliwość nawiązania dobrego kontaktu z respondentem. Tego typu pytania dominują w badaniach etnograficznych. W pytaniach zamkniętych indagowany wybiera odpowiedź spośród proponowanych. Pytania zamknięte zadaje się łatwo i szybko się na nie odpowiada. Tego rodzaju pytania zadajemy, gdy chodzi o ustalenie istnienia pewnych faktów. Tego typu odpowiedzi nadają się bardziej do ustalenia ujęć ilościowych, obliczeń statystycznych. Wadą pytań zamkniętych jest możliwość wprowadzenia stronniczości czy to przez zmuszanie respondenta do dokonania wyboru spośród przedstawionych mu możliwości, czy przez ukazanie mu alternatyw, których sam by nie wymyślił¹⁸.

W pracach badawczych powstających w Katedrze Historii i Etnologii Religii, prowadzonych podczas stacjonarnych etnograficznych badań terenowych, studenci korzystają z własnych wcześniej przygotowanych kwestionariuszy, które w miarę uzyskiwania materiału faktograficznego z badanego terenu są modyfikowane i dostosowywane do zagadnień badawczych. Z własnych do-

¹⁷ K o p c z y ń s k a - J a w o r s k a. *Metodyka etnograficznych badań* s. 114 n.; F r a n k f o r t - N a c h m i a s, N a c h m i a s. *Metody badawcze w naukach społecznych* s. 267 n.; J. L u t y ń s k i. *Pojęcie wywiadu kwestionariuszowego*. W: K. Lutyńska, A. P. Wejland (red.). *Wywiad kwestionariuszowy. Analizy teoretyczne i badania empiryczne*. Wrocław 1983 s. 41-43.

¹⁸ K o p c z y ń s k a - J a w o r s k a. *Metodyka etnograficznych badań* s. 115-117; F r a n k f o r t - N a c h m i a s, N a c h m i a s. *Metody badawcze w naukach społecznych* s. 270 n.; J. L u t y ń s k i. *Pytanie jako podstawa wzajemnego komunikowania w wywiadzie kwestionariuszowym*. W: K. Lutyńska, A. P. Wejland (red.). *Wywiad kwestionariuszowy* s. 65-92.

świadczeń mogę powiedzieć, że dobrze jest, jeśli pytania znajdujące się w kwestionariuszu zadajemy z pamięci. Tak przeprowadzany wywiad nie stresuje informatora (oficjalne pytanie z kartki wprowadza pewne napięcie, a indagowany nie myśli o tym, żeby udzielić jak najpełniejszej odpowiedzi, tylko wylężniony zastanawia się, czy będzie w stanie coś na ten temat w ogóle powiedzieć).

3. Obserwacja

Obserwacja jest często traktowana jako metoda uzupełniająca w etnografii. Badacz próbuje zorientować się w obyczajach danego terenu, stara się dostrzec interesujące go tematy – to, co pomoże mu uzyskać „tło” do wywiadów. Niekiedy obserwacja jest stosowana jako metoda pierwszorzędna. Empiryczne badania naukowe w pierwszej fazie polegają na obserwowaniu zjawisk, sporządzeniu ich opisu i porównywaniu go z innymi opisami oraz wyszukaniu zależności. Obserwacja naukowa określa przedmiot, plan i cel obserwacji. Cel poznawczy nadaje postrzeganiu charakter naukowej procedury poznawczej. Obserwacja może dotyczyć tego, co istnieje w danej chwili, co jest postrzegane. W odniesieniu do zwyczajów i obrzędów, które praktykowano w przeszłości, możemy opierać się na innych relacjach, nazywając ten proces poznania obserwacją pośrednią. Ze względu na proces poznania wyróżniana jest obserwacja bezpośrednia oraz pośrednia. Obserwacja bezpośrednia umożliwia badaczowi zbliżenie się do terenu przy jednoczesnym zachowaniu dystansu. Prowadzący badania nie przybiera postawy człowieka z innej planety, ale „gościa” spoza terenu. Zajmuje się on opisem, ale może też interpretować zebrany materiał. Należy jednak pamiętać, że interpretacja powinna być zgodna z intencjami indagowanych. Przy obserwacji bezpośredniej badacz koncentruje się na danym problemie zbierając samodzielnie dane w terenie. Zajmuje on postawę bierną, jest niewidoczny, powstrzymuje się od ingerencji. Obserwacja pośrednia polega na badaniu zachowań ludzkich nie postrzeganych w danym momencie, ale utrwalonych zwykle na piśmie. W zależności od tego, co pragniemy zbadać, poszukujemy śladów zachowań ludzkich w różnego typu dokumentach archiwalnych. Szczególne miejsce w materiale badawczym zajmują pamiętniki oraz świadectwa ukazujące przeżycia duchowe danego respondenta czy zbiorowości (opowiadania, pieśni, modlitwy)¹⁹.

¹⁹ Zob. K o p c z y ń s k a - J a w o r s k a. *Metodyka etnograficznych badań* s. 36-41; K o s t e r a. *Antropologia organizacji* s. 101 i 108-115; P i e t e r. *Zarys metodologii pracy naukowej* s. 76-79; t e n ż e. *Ogólna metodologia pracy naukowej* s. 106-112. Obserwacja własna.

Ze względu na rolę obserwatora w badaniach wyróżniamy obserwację zewnętrzną i wewnętrzną. Obserwacja zewnętrzna jest stosowana najczęściej. Wielokrotnie dochodzą tu do głosu cechy osobowości badacza, jego nawyki myślowe, wartości i wyobrażenia. Dostrzega to, do czego przygotowała go jego własna kultura. Badacz nie powinien swym zachowaniem nadmiernie zwracać uwagę indagowanej społeczności, bo zarówno on, jak i członkowie grupy czują się wówczas „nieswojo”. Z drugiej strony trudno bez wtajemniczenia brać udział w obrzędach religijnych czy obyczajach zastrzeżonych tylko dla kobiet lub mężczyzn. Ważne jest odpowiednie przygotowanie się do wejścia w daną grupę społeczną, aby być przez nią zaakceptowanym²⁰.

Z obserwacją uczestniczącą mamy do czynienia, gdy obserwator jest zarazem osobą integrującą się z daną społecznością badaną, gdy bierze udział w jej działaniach i z tej pozycji przeprowadza badania. Wtapia się w teren (akultu-racja), co może prowadzić do pewnego niebezpieczeństwa: że straci antropolo-giczne nastawienie i będzie odbierał rzeczywistość jako coś oczywistego, a przez to badanie stanie się bezwartościowe. Stopień uczestnictwa badacza uzależniony jest od zdolności wczuwania się w inny system kulturowy, postrze-gania świata w cudzy sposób, przy czym w celach realizacji swych zamierzeń badawczych obserwator powinien łączyć w sobie dwie role, a mianowicie za-równo badacza jak i członka badanej grupy. Bezpośrednie uczestniczenie w ży-ciu obserwowanych osób pozwala na poznanie ich języka, nawyków, wzorców pracy, sposobów spędzania wolnego czasu i innych aspektów ich codziennej egzystencji. W takiej sytuacji badacz może się pojawić w roli obserwatora w pełni uczestniczącego lub uczestnika jako obserwatora²¹.

III. METODA ANALIZY I KRYTYKI PIŚMIENICTWA

Po metodzie badań terenowych, pozwalającej na zgromadzenie materiału faktograficznego, korzysta się z metody analizy i krytyki piśmiennictwa czy źródeł, która ma doniosłe znaczenie dla nauk historycznych i pokrewnych. Wiele publikacji naukowych opartych jest nie na badaniach własnych autorów,

²⁰ K o p c z y ń s k a - J a w o r s k a. *Metodyka etnograficznych badań* s. 42 n.; K o s t e r a. *Antropologia organizacji* s. 102-109; P i e t e r. *Ogólna metodologia pracy naukowej* s. 109 n.

²¹ K o p c z y ń s k a - J a w o r s k a. *Metodyka etnograficznych badań* s. 43 n.; K o s t e r a. *Antropologia organizacji* s. 101 i 116-120; F r a n k f o r t - N a c h m i a s, N a c h m i a s. *Metody badawcze w naukach społecznych* s. 300.

lecz na pracach i badaniach innych. Istotą metody naukowej jest przystosowanie nowego problemu do wiedzy dotychczasowej. Dokonuje się to przez analizę i krytykę literatury przedmiotu. Wartość metody analizy i krytyki piśmiennictwa jest widoczna szczególnie w pracach krytyczno-porównawczych, gdzie chodzi o wykazanie podobieństw, różnic, związków zależności, cech istotnych w teoriach naukowych, w hipotezach i założeniach, w przekonaniach, w poglądach na świat czy w funkcjonowaniu danego zjawiska kulturowego, co widać w zwyczajach i obrzędach. Otrzymane rezultaty mogą stanowić ważne odkrycia naukowe dotyczące działalności i dzieł twórczych²².

Analiza i krytyka źródeł ma na celu stwierdzenie autentyczności właściwego sensu śladów wytworów człowieka, po czym zmierza do ich wyjaśnienia celem poznania przebiegu przyczyn i motywów postępowania. Metoda analizy i krytyki źródeł stanowi punkt wyjścia w pracy badawczej historyków. Posiadane źródła trzeba poddać krytyce naukowej, następnie na podstawie tychże źródeł należy odtworzyć w sposób naukowy bieg zjawisk historycznych. Pozostałości po czyjejś działalności trzeba poznać w oparciu o doświadczenie osobiste badacza oraz wiedzę psychologiczną, jako skutki określonych, celowych czynności konkretnego człowieka. Niemniej jednak rodzi się problem w pytaniu: jak dalece mamy podstawy do rozumienia i interpretacji psychologicznej? Trzeba jednak zmierzać do tego, aby metodę interpretacji w miarę możliwości uczynić w pełni racjonalną i pewną. Dotychczas w znacznej mierze w badaniach humanistycznych interpretacje psychologiczne uprawiano w sposób intuicyjny. Dlatego toczono spory interpretacyjne o tzw. subiektywizm badań historycznych²³.

Sporną sprawę metodologiczną w naukach opartych na analizie i krytyce źródeł stanowi ocena działalności ludzkiej. Historyk nie tylko analizuje i krytykuje źródła, interpretuje psychologicznie pochodzenie konkretnej działalności ludzkiej, ale i ocenia. Dlatego sporna jest od dawna sprawa zasad i sposobów oceny w pracach historiograficznych. Pewną pomocą w badaniach metodą analizy i krytyki oraz interpretacji źródeł jest obserwacja. W badaniach etnograficznych możemy to stwierdzić podczas pracy w terenie czy analizując dokumenty pisane. Krytyczne spojrzenie na zebrany materiał faktograficzny, pocho-

²² P i e t e r. *Zarys metodologii pracy naukowej* s. 103; t e n ż e. *Ogólna metodologia pracy naukowej* s. 158; H a j d u k. *Ogólna metodologia nauk* s. 162-165.

²³ P i e t e r. *Zarys metodologii pracy naukowej* s. 95 n.; t e n ż e. *Ogólna metodologia pracy naukowej* s. 137-139.

dający od respondentów, nadaje mu bardziej naukowy charakter i ogranicza elementy subiektywizmu zarówno indagowanego jak i badacza²⁴.

Pochodną metody analizy i krytyki źródeł stanowi tzw. metoda porównawcza. Jej celem jest porównywanie „źródeł” – zależności jednych wytworów działalności ludzkiej od innych. W etnografii czy etnologii będzie to zestawienie jednego zjawiska czy obrzędu z drugim funkcjonującym w sąsiedniej wiosce czy regionie. Chodzi o ustalenie tzw. wpływu jednego zjawiska kulturowego na inne. Tych porównań możemy dopatrywać się zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w obecnie zbieranych materiałach etnograficznych odnoszących się zarówno do małych przestrzeni (subkultur), jak i szerszych w skali regionu, kraju czy kontynentu. Metodę porównawczą stosuje się nie tylko w dziedzinie badań etnograficznych czy humanistycznych. Porównanie stanowi część składową metody naukowej w obrębie każdej nauki. Konkretnie zasady i sposoby porównywania są odrębne dla różnych dyscyplin, bo przystosowane do właściwości problematyki badawczej²⁵.

IV. METODA FENOMENOLOGICZNA I TEOLOGICZNA

Metoda fenomenologiczna polega na opisie i oglądzie tego, co bezpośrednio dane. Jest to metoda filozofowania, która odbiega od codziennych sposobów orientowania się w rzeczywistości. Podejście fenomenologiczne różni się od naturalnego nastawienia bezzałożeniowością. W nastawieniu naturalnym mamy na temat świata pewne założenia, spekulacje. E. Husserl nawołuje do ich odrzucenia po to, by przyjrzeć się światu tak, jak się on jawi. Musimy zapomnieć o sobie i naszej roli w akcie poznawczym. Postawa fenomenologiczna charakteryzuje się, w przeciwieństwie do naturalnej, zawieszeniem tego, co subiektywne, praktycznością, obiektywnością, brakiem uwikłania w związki przyczynowo-skutkowe, zdobywaniem bezpośredniego doświadczenia, aktami całościowymi, nietetycznymi (nie posiadającymi aktu tetycznego, czyli momentu uznania przedmiotu za istniejący), symbolicznymi. Podstawą redukcji jest więc zawieszenie generalnej tezy nastawienia naturalnego. Dopiero tak oczyszczony umysł może poznawać. Wyłączenie generalnej tezy to w zasadzie przejście od jednego typu doświadczenia do drugiego, od doświadczenia rzeczy za pomocą zmysłów do nieempirycznego doświadczenia

²⁴ P i e t e r. *Zarys metodologii pracy naukowej* s. 97.

²⁵ Tamże oraz P i e t e r. *Ogólna metodologia pracy naukowej* s. 127-129.

świadomości owych przedmiotów. Naszym celem powinno więc być skupienie się na świadomości rzeczy, a nie na samym przedmiocie²⁶.

Fenomenologię Husserla charakteryzuje się jako próbę budowania filozofii opartej na intuicji, a właściwy sens tego słowa to „wgląd”. Intuicja nie jest czymś zależnym wyłącznie od człowieka, ale także od przedmiotu poznania, który ujawnia z siebie coś do tej pory niedostrzeganego. U św. Augustyna był to dar łaski Bożej. „Wiedzy, o którą na próżno zabiegamy przyrodzonymi władzami naszego umysłu, Bóg udziela duszy drogą oświecenia (*illuminatio*). Teorię tę nazwano później iluminizmem. Umysł wedle niej widzi bezpośrednio prawdę, jak oczy widzą rzeczy (*visio intellectualis*)”²⁷. Dla św. Augustyna przedmiotem tym jest Bóg, natomiast u G. Junga będą to treści należące do nieświadomej części życia psychicznego²⁸.

Fenomenologia wskazuje, iż istnieje ważny związek pomiędzy sposobem doświadczenia a sposobem prezentacji. „Metoda fenomenologiczna to poszukiwanie na drodze szeregu prób tej najbardziej uprawnionej drogi do prezentacji istoty badanego przedmiotu. Poznanie w ujęciu fenomenologicznym przebiega tu po kręgu epistemologicznym, wychodząc od przejawów badanego przedmiotu, bezpośredniego doświadczenia, reflektuje własne sposoby doświadczenia przedmiotu, zmierzając do prezentacji jego sposobu istnienia”²⁹.

Znane są różne odmiany metody fenomenologicznej, co niejednokrotnie zależy od talentu i psychiki uprawiającego ją, dlatego istnieje tyle odmian fenomenologii, ile przedmiotów, rodzajów przedmiotów czy dziedzin. Obok uprawianej przez Husserla „czystej fenomenologii” można przykładowo wymienić fenomenologie egzystencji i mowy (Heidegger, Merleau Ponty), egzystencji w jej trzech sposobach przejawiania się: estetycznym, etycznym i religijnym, fenomenologie doświadczenia wiary w pismach filozofów (Kierkegaard „Albo albo”, „Bojaźń i drżenie”, Pascal „Człowiek bez Boga”, „Człowiek z Bogiem”). Te fenomenologie, w ramach swego przedmiotu i dziedzin, w których się znajdują, głoszą powrót do „pierwotnego” w sensie bezpośredniości doświadczenia³⁰.

²⁶ Zob. M. A. K r a p i e c. *Metafizyka. Zarys teorii bytu*. Wyd. 2. Lublin 1978 s. 228-233; J. L e g o w i c z. *Zarys historii filozofii. Elementy doksografii*. Warszawa 1964 s. 323-326.

²⁷ W. T a t a r k i e w i c z. *Historia filozofii*. T. 1. Warszawa 1958 s. 263.

²⁸ G. J u n g. *Psychologia a religia* (Wybór pism). Warszawa 1970 s. 133.

²⁹ Z. B e n e d y k t o w i c z. *O niektórych zastosowaniach metody fenomenologicznej w studiach nad religią, symbolem i kulturą*. „Etnografia Polska” 24:1980 z. 2 s. 20 n.

³⁰ B e n e d y k t o w i c z. *O niektórych zastosowaniach metody fenomenologicznej* s. 21.

Postępowanie fenomenologiczne można nazwać prezentującym czy ontologizującym, jeżeli pod ostatnim określeniem będziemy rozumieli zmierzanie do uobecniania tego, co w badanym zjawisku oryginalne. Postulat powrotu do źródeł jest projektem otwartym na przyszłość wobec każdego postępowania badawczego i nieodłącznie związanego z postulatem wyłączenia „nauk pozytywnych”, ujęcia ich poznawczych wyników w nawias (*epoche*) tak, by możliwe stało się uzyskanie pierwotnego, źródłowego doświadczenia. Powrót do tego świata, który poprzedza poznanie, a o którym poznanie stale mówi i w stosunku do którego wszelka determinacja naukowa jest abstrakcyjna. Dla fenomenologów nie istnieje jedna obiektywna rzeczywistość. Rzeczywistość, prawda są pojmowane na miarę doświadczeń, w których się ujawniają³¹. „Fenomenologia sądzi o każdym zdarzeniu, że jest «bliskie Boga» i że «jego wartość nie polega na tym, co się z niego wyłania, lecz tkwi w samej jego egzystencji, w nim samym». Fenomenologia trzyma się z dala od współczesnego myślenia, które chciałoby nas uczyć, «byśmy świat traktowali jak nieukształtowaną substancję, której dopiero mamy nadać kształt, i byśmy udawali władców świata». Chce ona tylko jednego: dać świadectwo o tym, co stało jej ukazane”³².

Pomocną w pisaniu prac z zakresu religijności staje się także metoda teologiczna. To, co określa się mianem ogólnej metody teologicznej, jest właściwie jej przedmiotem formalnym, bądź to *quo* (źródło Objawienia), bądź też *quod* (zbawienie, jako najogólniejszy kąt widzenia i analizy wszystkich zagadnień), bądź obydwie te przedmioty nie zawsze dokładnie i precyzyjnie rozdzielane. Wytyczną metodologiczną jest także ścisły kontakt z nauką Kościoła i Magisterium, co nazywamy *sensus Ecclesiae*³³. Patrząc na niektóre zjawiska czy wytwory kulturowe teolog dostrzega w nich niejednokrotnie odpowiedź człowieka na orędzie zbawienia przekazane mu przez Boga. Pogłębienie wiedzy z zakresu nauk teologicznych pozwala badaczowi kultury ludowej bardziej zrozumieć i odróżnić praktyki religijne od praktyk magicznych, co stwarza wiele problemów badaczom o laickim światopoglądzie.

³¹ A. B r o n k. *Nauka wobec religii*. Lublin 1996 s. 177-188; Z. J. Z d y b i c k a. *Człowiek i religia. Zarys filozofii religii*. Lublin 1993 s. 109-116; B e n e d y k t o w i c z. *O niektórych zastosowaniach metody fenomenologicznej* s. 30-32.

³² G. v a n d e r L e e u w. *Fenomenologia religii*. Tł. J. Prokopiuk. Wyd. 2. Warszawa 1997 s. 590.

³³ M a j k a. *Metodologia nauk teologicznych* s. 222 n.; S. C. N a p i ó r k o w s k i. *Jak uprawiać teologię*. Wrocław 1991 s. 61 n.; H a j d u k. *Ogólna metodologia nauk* s. 223 n.

*

W niniejszym artykule starano się przybliżyć metody naukowe wykorzystywane w pracach dyplomowych z zakresu etnologii religii powstających w Katedrze Historii i Etnologii Religii. Niniejszy artykuł ukazuje pojęcie metody naukowej, czym ona jest w sensie ogólnym, następnie zostały przedstawione te metody naukowe, z których najczęściej korzysta się przy pisaniu prac magisterskich i doktorskich z etnologii religii podejmujących zagadnienia związane z religijnością ludową. W pracach dyplomowych korzysta się m.in. z takich metod badawczych, jak: metoda etnograficznych badań terenowych, metoda analizy i krytyki piśmiennictwa, porównawcza, fenomenologiczna i metoda teologiczna. Więcej uwagi poświęcono na omówienie metody etnograficznej z tego względu, że etnologia nie wchodzi w zakres przedmiotów wykładowych na studiach teologicznych. Również i etnologia posiada taką własną metodologię. Gdyby jednak etnologia posługiwała się tylko specyficznymi dla siebie metodami badawczymi, to nie byłaby w stanie rozwiązać wciąż pojawiających się nowych problemów teoretycznych i praktycznych. Badania naukowe obejmują zazwyczaj kilka etapów, w ramach których zachodzi potrzeba wykonania wielu czynności naukowo-badawczych.

Materiał faktograficzny podczas etnograficznych badań terenowych pozwala badaczowi autentycznie zrozumieć badaną rzeczywistość, a nawet jej doświadczyć. Nie chodzi tu tylko o czysto intelektualne zrozumienie, lecz o relację holistyczną z badanym terenem, obejmującą nie tylko życie codzienne (*profanum*), ale i przeżywanie uroczystości religijnych (*sacrum*). Uczestniczenie przez badacza w różnych obrzędach jest dla niego nie tylko okazją do rejestracji i opisu konkretnych zwyczajów i wierzeń ludowych, ale także nauką dla niego samego. Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa wraz z metodą porównawczą pomagają zweryfikować posiadany materiał czy to z badań terenowych, zebranych w wywiadach, czy ten spisany w dokumentach. Z kolei skorzystanie z metody fenomenologicznej i teologicznej pozwala nam „głębiej” wejść w istotę sprawowanych obrzędów w religijności ludowej i odczytać intencje uczestników rytuałów.

BIBLIOGRAFIA

- A g a r M.: Speaking of ethnography. Newbury Park–London–New Delhi: Sage 1986.
B e n e d y k t o w i c z Z.: O niektórych zastosowaniach metody fenomenologicznej w studiach nad religią, symbolem i kulturą. „Etnografia Polska” 24:1980 z. 2 s. 9-47.

- B r o n k A.: Nauka wobec religii. Lublin: TN KUL 1996.
- B u r s z t a J.: Etnografia. W: Z. Staszczak (red.). Słownik etnologiczny, terminy ogólne. Warszawa–Poznań: PWN 1987 s. 89.
- C z a r z a s t y J.: Trągulacja – refleksje z badań. W: M. Kostera (red.). Antropologia organizacji. Metodologia badań terenowych. Warszawa: PWN 2003.
- F r a n k f o r t - N a c h m i a s Ch., N a c h m i a s D.: Metody badawcze w naukach społecznych. Tł. E. Hornowska. Poznań: Zysk i S-ka 2001.
- H a j d u k Z.: Ogólna metodologia nauk. Lublin: RW KUL 2001.
- H a m m e r s l e y M., A t k i n s o n P.: Metody badań terenowych. Tł. S. Dymczyk. Poznań: Zysk i S-ka 2000.
- H e r b u t J.: Elementy metodologii filozofii. Lublin: TN KUL 2004.
- J u n g G.: Psychologia a religia (Wybór pism). Tłum. J. Prokopiuk. Warszawa: Książka i Wiedza 1970.
- K a m i ń s k i S.: Nauka i metoda. Lublin: TN KUL 1992.
- K o p c z y ń s k a - J a w o r s k a B.: Metodyka etnograficznych badań terenowych. Warszawa: PWN 1971.
- K o s t e r a M.: Antropologia organizacji. Metodologia badań terenowych. Warszawa: PWN 2003.
- K r ą p i e c M. A.: Metafizyka. Zarys teorii bytu. Wyd. 2. Lublin: TN KUL 1978.
- L e e u w G. van der: Fenomenologia religii. Tł. J. Prokopiuk. Wyd. 2. Warszawa: Książka i Wiedza 1997.
- L e g o w i c z J.: Zarys historii filozofii. Elementy doksografii. Warszawa: Wiedza Powszechna 1964.
- L u t y ń s k i J.: Pojęcie wywiadu kwestionariuszowego. W: K. Lutyńska, A. P. Wejland (red.). Wywiad kwestionariuszowy. Analizy teoretyczne i badania empiryczne. Wrocław: PAN 1983 s. 41-43.
- L u t y ń s k i J.: Pytanie jako podstawa wzajemnego komunikowania w wywiadzie kwestionariuszowym. W: K. Lutyńska, A. P. Wejland (red.). Wywiad kwestionariuszowy. Analizy teoretyczne i badania empiryczne. Wrocław: PAN 1981 s. 65-110.
- M a j k a J.: Metodologia nauk teologicznych. Wrocław: Księgarnia Archidiecezjalna 1981.
- M y ś k ó w J.: Elementy metodyki pracy naukowej. „Studia Theologica Varsaviensia” 21:1983 nr 1 s. 221-259.
- N a p i ó r k o w s k i St. C.: Jak uprawiać teologię. Wrocław: Księgarnia Archidiecezjalna 1991.
- P a w l u k T.: Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. T. 1: Zagadnienia wstępne i normy ogólne. Olsztyn: Warmińskie Wydaw. Diecezjalne 1985.
- P i e t e r J.: Ogólna metodologia pracy naukowej. Wrocław: PAN 1967.
- P i e t e r J. Zarys metodologii pracy naukowej. Warszawa: PWN 1975.
- S e i d l e r G. L., G r o s z y k H., P i e n i ą ż e k A.: Wprowadzenie do nauki o państwie i prawie. Lublin: UMCS 2003.
- S e w e r y n i a k H.: Metodyka pisania prac magisterskich i dyplomowych z teologii. Płock 1998.
- S t ę p i e ń A. B.: Wstęp do filozofii. Wyd. 4. Lublin: TN KUL 2001.
- T a t a r k i e w i c z W.: Historia filozofii. T. 1. Warszawa: PWN 1958.
- Z d y b i c k a Z. J.: Człowiek i religia. Zarys filozofii religii. Lublin: TN KUL 1993.

RESEARCH METHODS USED IN DISSERTATIONS
ON ETHNOLOGY OF RELIGION

S u m m a r y

The present article explains the concept of the research method, what such a method is in the general meaning, then it presents those research methods that are most frequently used in writing master's and doctoral dissertations in ethnology of religion that undertake issues connected with folk religiousness. In dissertations such methods, among others, are used, as the method of ethnographic field research, the method of analysis and critique of writings, the comparative method and the theological method. Most attention was devoted to the ethnographic method, because ethnology is not included in the curriculum of theological studies. Due to the complexity of the subject of research, that is of religion, it requires a multi-faceted approach, so that its essence as well as the rites and rituals that are performed in it can be properly understood.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: metoda etnograficznych badań terenowych, wywiad, kwestionariusz, obserwacja, metoda analizy i krytyki piśmiennictwa, metoda porównawcza, metoda fenomenologiczna, metoda teologiczna.

Key words: ethnographic fieldwork method interview, questionnaire, participant observation, method of analysis and criticism of written sources, comparative method, phenomenological method, theological method.